

DELÂLET

(الدلالة)

Zihnin bir şey hakkındaki
bilgiden başka bir şeyin bilgisine
ulaşması anlamına gelen
mantık ve fıkıh terimi.

Sözlükte "yol gösterme, kılavuzluk etme" anlamına gelen delâlet kelimesi dil ve edebiyat, mantık, cedel, fıkıh usulü gibi ilimleri yakından ilgilendiren ve söz, davranış, yazı, hareket, durum gibi herhangi bir şeyin belli bir bilgi, anlam ve hükümle bağlantısını ifade etmek üzere müştereken kullanılan bir kavramdır.

□ MANTIK. Klasik mantık kitaplarında delâlet terimi genellikle "bir şeyin öyle bir hal ve keyfiyette olmasıdır ki onu bilmekle başka bir şeyin de bilinmesi lâzım gelir" şeklinde tarif edilir. Bu iki şeyden ilkinde dâl, ikincisine de medlül denir.

Delâlet lafzî ve gayri lafzî olmak üzere ikiye ayrılır. Meselâ "kitap" lafzının iki kapak arasındaki yazılı metne delâleti lafzî, dumanın ateşe delâleti ise gayri lafzî delâlettir. Dâl ile medlül arasındaki bağı her zaman akıl kurmaktaysa da bu bazan sadece zihin planında mâkuller arasında kurulurken bazan da duyularla elde edilen tecrübe, bilgi, görgü, insanlar arası ortak iletişim ve kullanım birliği gibi mahsûsât alanının verileriyle kurulmaktadır. Bu sebeple ister lafzî ister gayri lafzî olsun bütün delâletler başlıca üç kısma ayrılır.

1. Aklî Delâlet. Aklın dâl ile medlül arasında zâtî yani doğrudan ve zorunlu bir alâka görerek ilkinin bilgisinden ikincisinin bilgisine ulaşmasını sağlayan delâlettir. Buna göre meselâ dumanın ateşe veya duvar arkasından duyulan insan sesinin orada bir insan bulunduğuna delâleti aklî delâlettir. Çünkü akıl dumanın ateşe, sesin insana ait zâtî vasıflar olduğunu bilir ve bu şekilde eserin bilgisinden müessirin bilgisine ulaşır.

2. Tabii Delâlet. Aklın dâl ile medlül arasında tabii yani biyolojik, fizyolojik veya psikolojik bir alâka görerek ilki hakkındaki bilgiden ikincinin bilgisine ulaşmasıdır. Yüz kızarmasının utanmaya, yüz sararmasının korku ve heyecana, "of" sesinin iç sıkıntısı ve bıkkınlığa delâleti gibi. Bazı olaylar karşısında bir kimsenin fizyolojik veya psikolojik yapısında meydana gelen bu gibi değişiklikler onun insan olmasının tabii bir sonucudur.

3. Vaz'î Delâlet. Dâl ile medlül arasında zorunlu olarak aklî veya tabii bir alâka bulunmayıp sadece örf, kültüre, ortak iletişim ve kullanıma bağlı ilişkiden hareketle aklın medlül hakkında bilgiye ulaşmasıdır. Meselâ "kitap" lafzının iki kapak arasındaki yazılı metne delâleti, başı aşağıya sallamanın kabule, yukarı kaldırmanın redde delâleti, trafik işaretlerinin veya çeşitli şirketlerin kullandığı simgelerin yaptığı çağrışımlar birer vaz'î delâlettir. Zira bu örneklerdeki delâlet edenlerle medlülleri arasındaki ilişkiler aklî veya tabii olmayıp tamamen eğitim, görenek ve kültürden kaynaklanan ilişkilerdir.

Bu şekilde klasik mantıkta lafzî aklî, lafzî tabii, lafzî vaz'î delâlet ve gayri lafzî aklî, gayri lafzî tabii, gayri lafzî vaz'î delâlet olmak üzere başlıca altı çeşit delâlet düşünülmüşse de bunlardan sadece lafzî vaz'î delâletin mantık ilmini ilgilendirdiği kabul edilmiştir. Zira öncelikle mantık ilmi lafızlarla mânalar arasındaki ilişkiler üzerinde durur. Mantığın temel gayesi doğru ve tutarlı düşündür. İnsan, düşüncelerini esas itibarıyla sözle edebildiği ve başkalarının düşüncelerini de söz yardımıyla anlayabildiği için mantık ilminde düşüncüyü ifade eden dilin önemli yeri vardır. Buna karşılık fiil, işaret, durum, sükût, renk gibi şeylerin belli bir anlam ifade etmesiyle gerçekleşen gayri lafzî delâletler mantığın dışında kalır. Öte yandan lafzî aklî ve lafzî tabii delâletler de mantık ilminin dışında tutulmuştur. Çünkü bunların ilkinde delâlet eden sözün anlamı değil sesidir. Nitekim sadece konuşulmasını duymakla konuşanın kim olduğunun anlaşılması halinde konuşulan sözün anlamından değil konuşanın sesinin delâletinden faydalanılır ve "bu filanın sesi" veya "bu insan sesidir" denir. Ayrıca taklit örneğinde olduğu gibi bu delâletin yanıltıcı olabilmesi, insanların aklî ve zihnî bakımdan farklı seviyelerde olmaları da lafzî aklî delâletin mantık ilmi dışında tutulmasına gerekçe gösterilmiştir.

Lafzî tabii delâlete gelince, insanın herhangi bir tabii halin etkisiyle çıkardığı sesler her zaman aynı ve tutarlı anlamlara delâlet etmez; zira bu delâletler belirsiz, izâfî ve sübjektiftir. Tabii olarak çıkan "ah", "of" gibi ses veya sözlerin anlamlarının yeterince belirli olmaması yanında parça parça olması, bir bilgi, düşünce veya hükmü doğru ve tutarlı biçimde ifade edecek söz dizileri meydana getirmemeleri de bu tür delâletlerin

mantık ilminin dışında bırakılmasına sebep olmuştur.

Mantık ilminin asıl konusunu teşkil eden lafzî vaz'î delâlette esas olan, bir sözün doğru bir tasavvur veya tasdike ulaştırarak şekilde sabit ve kesin bir anlam taşımasıdır. Bu bakımdan lafzî vaz'î delâlet bir fikri ifade etmeye veya ondan faydalanmaya, öğrenme ve öğretmeye en elverişli delâlet çeşididir. Ayrıca lafzî vaz'î delâlet bir kere vazedildikten sonra kişilere göre değişmeksizin daima aynı anlamı korur; akıl, idrak ve duyu alanına giren bütün bilgi objelerini ifade edebildiğinden en kapsamlı delâlettir.

Klasik mantıkta lafzî vaz'î delâletin mutabakat, tazammun ve iltizam olmak üzere üç türünün bulunduğu kabul edilir. Bir nesneyi veya bir kavramı ifade etmek üzere kullanılan lafzın o nesnenin veya kavramın bütün varlığına ve unsurlarına delâlet etmesine mutabakat, bu unsurlardan birine veya birkaçına delâlet etmesine tazammun denir. Meselâ "insan" lafzının bütün varlık ve unsurlarıyla "düşünen canlı"ya delâlet etmesi mutabakat, sadece "canlı" veya "düşünen" varlığa delâlet etmesi tazammundur. Bir lafzın doğrudan doğruya konusunun yanında bir de zihnin bu konuyla bağlantılı gördüğü başka bir varlık veya anlama delâlet etmesine iltizam denir. Meselâ "mahlûk" lafzının bütün yaratılmışlara delâleti mutabakat, insana delâleti tazammun, hâlika delâleti ise iltizamdır. Çünkü mahlûk lafzı hâlik fikrini içermemekle birlikte zihin mahlûk lafzından dolayı ve zorunlu olarak (bi'l-iltizâm) hâlik fikrine varmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "delâle" md., I, 486-492; *et-Ta'rifât*, "delâle", "ed-delâletü'l-lafziyye-tü'l-vaz'îyye" md.leri; Cemîl Salibâ, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Beyrut 1982, I, 563-564; Fârâbî, *el-Elfâzü'l-musta'cele fi'l-mantık*, Beyrut 1968, s. 41-43; İbn Sînâ, *Manıku'l-meşrikiyyin*, Kahire, ts., s. 14-15; a.mlf., *Kitâbü'l-İşârât: Les Liures des directives et remarques* (trc. A. M. Goichon), Paris-Beyrut 1951, s. 82; Gazzâlî, *Mi'yârü'l-ilm*, s. 72; a.mlf., *Mihakkü'n-nazar*, Beyrut 1966, s. 15-16; Necatî Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1974, s. 14-15; Abdurrahman Hasan el-Meydânî, *Devâbi'ü'l-ma'rife*, Beyrut 1975, s. 23-29.

M. NACI BOLAY

□ FIKIH. İslâm mantıkçılarınca yapılan delâlet tarifleri ve tasnifleri İslâm hukuk usulünde de hemen hemen aynı benimsenmiştir. Ancak mantık ilminin ilgi alanının dışında görülen gayri laf-